زمان، ماڵی هەمیشەیی نەتەوە

(بە بۆنەی ڕۆژی جیهانیی زمانی دایکیەوە)

1

ئیسماعیل ئیسماعیل زادە

کاتێ سەرنج دەدەینە هەرێمێکی ئینسانی، خاڵێک وەکو دەسپێک بۆ وەگەڕکەوتن بەرەو هەرێم یان جوگرافیایەکی سیاسیی دیاریکراو دەبینین کە وڵات پێکدێنێ. دیاریکرانی هەرێم یان وڵاتێک مێژوویەک دەخوازێ کە ڕەگی لە زمانێکی تایبەتدا هەیە. لە خوێندنەوەی مێژووی وڵاتانی جیهاندا ئەمە ڕوون دەبێتەوە کە ئاماژەی مێژوویی بەو هەرێمە ئینسانییە زۆر لە پێناسەی وڵاتانی هاوچەرخ کۆنترە، بەواتایەکی دیکە گۆڕانێکی بنەڕەتییان بە خۆوە بینیوە. لە لایەکیترەوە، بەهۆی ئەوەکە سنوورە(سیاسی)یەکان دەستکردن، بەگوێرەی دەسەڵات و گوشارەوە واتە سەرەڕۆیانە و بە پاڵپشتی هێزێک کە زۆرجاران هێزە ئیستیعمارییەکان زۆر کارەساتاوی ئەم ڕۆڵەیان گێڕاوە، داڕێژراون. ئەمچەشنە کردەوەیە بەبێ سەرنجدان بە دابەشکردنی جوگرافیی لە ڕووی دەستەی ڕەگەزیی یان زمانیی ئەنجام دراوە. لێرەشدا ناوی زۆربەی وڵاتان لەگەڵ سەرلەبەری پێکهاتەیەکی سرووشتی (وڵاتێکی بەتەواو مانا کامڵ) ناگونجێ. ئاوا سەرجەم حکومەت و دەوڵەتەکانی لەم جۆرە لەهەوڵی ئەوەدان خۆیان بەجۆرێک پێناسە بکەن و وای بنوێنن کە هەبوونی جوگرافیای هەنووکەییان مێژوویەکی دێرینی هەیە و بە درێژایی سەدەکان مانای دیاریکراوی ئێستایان هەبووە و پاراستوویانە. ئەمە چەشنێک هەوڵدانە بۆ دەستدرێژیکردن بۆ سەر ڕاستییە مێژووییەکان و دیرۆک دەستکاریی دەکەن. بەم پێیە کەشوهەوای کۆمەڵگای ئینسانی، هەرێمی جوگرافی و چوارچێوەی ئەمجۆرە وڵاتانە هیچ پێشینەیەکی مێژووییان نییە و ڕەگێکی دەستکرد و زۆرەملیانەی داکوتاوە. هەرمرۆڤێک ڕەنگە بیەوێ بەدوای پەیوەندیی ئەندێشەی تایبەت بە خۆی لەگەڵ دەستەیەکی تایبەتدا بەگەڕێ، دابونەریتی کۆمەڵایەتیی هەرچەندە لەشوێنی خۆیدا بەشێوەی جۆراوجۆر و جیاواز ئامادەیە، بەڵام لەهەر کام لەم چەمکە کۆمەڵایەتییانەدا بەشێوەیەک پەیوەندیی خۆی لەنێو چینێکی کۆمەڵایەتی، نەتەوەیەک یان قەومێکدا دەدۆزێتەوە و بەمجۆرە مرۆڤ لەڕووی سۆز و عاتیفە و خوێن و ڕەگەز و زمان و لەدیدی پێناسەی کۆمەڵایەتییەوە خۆی تایبەت بەو چوارچێوەیە دادەنێ. ئەمە دەتوانێ لە هەستکردی هەر مرۆڤێکدا هەبێ یان بە شێوەی زەینی و عەینی خۆی لەو قەوارەیەدا پێناسە دەکا و لەئاست و پلەی خۆی بە پێی دۆخی ژیان و بنچینەی کولتووریی، نیازەکانی لەو کۆمەڵگایەدا دەردەخا. ئەمانە سەرەکیترین

پرس و بابەتن کە مرۆڤ دەتوانێ شوناس و چیەتی و کەسایەتیی خۆی تێدا بدۆزێتەوە و فەرزبوونی خۆی لەبارودۆخی دەروونیی مرۆڤی و نەتەوەییدا ئاراستە بکا.
بەکورتی و لەدوا خوێندنەوەی ئەم بەشەدا، گەڕانی مرۆڤ بەدوای شوناس و چییەتیی خۆی ئایدیالۆژیەکی بەهێز بەنێوی نەتەوەخوازیی دەستنیشان دەکا، ئەویش نەتەوەخوازییەکی نەیارە لەبەرامبەر ئایدیالۆژیی زاڵ کە دەکەوێتە نێو چوارچێوەی دوایین دەسکەوتەکانی جیهان و ئەمجۆرە فەرامۆش نەکردنەی نەتەوەخوازییش بەدوای دەسەڵاتیی نەتەوەییدا دەگەڕێ.

2

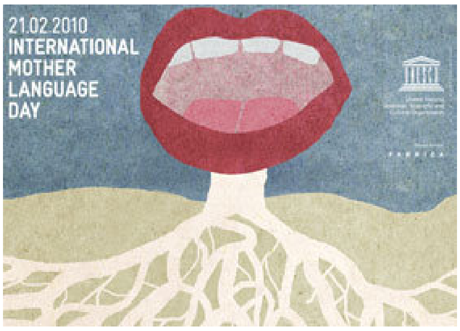

گەلی کورد وەکو زۆربەی گەلانی دیکە کەوتۆتە ژێر دەسەڵاتە جۆراوجۆرەکان و لەبەرامبەر هەرکام لەو هێزە بەرچاوتەنگ و دەستدرێژیکار و تێکدەرانەدا بەشێوەیەک لە شێوەکان خۆی نیشان داوە و بەرگریی و شەڕی بۆ مانەوە کردووە. گەر دەسەڵاتی سیاسیی دەستنیشان بکەین، بەهۆی هەڵکەوتنی کوردستان لەشوێنێکی گرینگی جوگرافیی کە لەباری مێژووییەوە بە میزۆپۆتامیا ناسراوە و لەدابەشکردنی هەنووکەییدا بە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئاماژەی بۆ دەکرێ، دەبینین کە لەشەڕی ئاڵۆزی وڵاتاندا، چ دراوسێکانی و چ وڵاتانی دوور هەمیشە بەرکاربووە و دەستاودەستی پێکراوە. یان بەهۆی بەرژەوەندیی زلهێزانی سەردەم و پێشوو هەرجارەی بەشێکی بۆتە خەڵاتی وڵاتێکی دیکە. لە دوو سەدەی دواتردا کێشەی سیاسیی لەسەر ئەم ناوچەیە لە لایەکەوە لە لایەن پێکهاتەی ئەندێشەیەکی کۆنەخواز وەکو ئیمراتۆری عوسمانی و عەرەب و تەختنشینانی ئێرانی و لەلایەکی دیکەوە بە هۆی ئەندێشەیەکی نوێخوازی داگیرکار وەکو ئیستیعماری نوێ لەچەشنی ئینگلیز، ژیانێکی چوارپارچە بە دنیا پێناسە دەکرێ و لە لای کوردیش وەکو ئەندێشەیەکی ناخخواز ئامادەیە و لەگەڵ تاکخوازیی وەکو دیارترین مەیدانی ئازاد رادێ.
لێرەدا پێویستە لەسەر ئەمە داکۆکی بکرێ کە لە مێژووی جیهاندا هەر کە ناوی قەوم و نەتەوەکان دێتەئاراوە، لەلایەکەوە لەگەڵ زانیارییەکی دەستکاریکراو سەبارەت بە نەتەوەکان رووبەڕوو دەبین کە لە لایەن حکومەتەکانەوە بۆ چەواشەکردنی رای گشتی تۆمارکراوە، بەمجۆرە پلە و ئاستی وڵاتانی فەرمی و ناسراو بەچوارچێوەیەکی جوگرافیی سیاسیی دەبەنە سەرێ. ئەمەش هۆکارێکی گونجاو و بێ مەترسییە بۆ فەرامۆشکرانی نەتەوە ژێردەست یان بچوکەکان.
ستراتیژییەکانی ئەمچەشنە چەمکانەی دەسەڵات کە بەرچاوتەنگیی لە پێکهاتەی ئاڕمانج پەروەریی و نموندە پرهەڕەشەکانیاندا، پێویستییەکی گشتگیرن بۆ

سەر هەڵدانێکی قووڵی بێگەڕانەوەی ژێردەست، هەمیشە لە دیدی بیچم، چوارچێوە و ناوەرۆک و لە زەمان و پانتادا دەگۆڕدرێن.

کاتێ دەڕوانینە مەیدانێکی جوگرافی و تێیدا دەسەڵات بە گشت چەمکەکانییەوە وەکو بەریوەبەر هەڵسووڕان و چالاکیی هەیە، نیشتەجێکانی ئەم هەرێمە رەنگە لە چەندین رەگەز و زمانی جۆراوجۆر و جیاواز پێکهاتبن، واتە وڵاتێکی فرەنەتەوە لە چوارچێوەیەکی جوگرافیدا کە بە وڵات دەناسرێ. بەهۆی دیاریکرانی زمانێکی فەرمیی، ناوەندێک بۆ پەیوەندیکردن یان زاڵکردنی نەتەوەیەک بەسەر نەتەوەیەکی دیکەدا زاڵ دەکەن. لێرەدا زمانی کام رەگەز ئەم جوگرافیایە پێکدێنێ، دەگەڕێتەوە سەر بەبنچینەکردنی دەسەڵات.

دەبێ دەسەڵات لە چنگی کام نەتەوەی ناو جوگرافیای هاوبەشدابێ؟ یان هۆکارەکانی پێکهاتنی ئەم هێزە زاڵانە کامانەن و بزوێنەرەکانی لە کام سەرچاوەوە وەگەڕ کەوتوون؟ هەروەها بە چ شێوەیەک ئەم دەسەڵاتە هەڵدەسووڕێنن و پێناسەی دەکەن؟

حکومەتەکان ویستوویانە پێناسەیەکی تایبەت بە خۆیان بۆ چەمکی نەتەوەخوازیی ئاراستە بکەن هەتا ببیتە یەکێک لە شووناسەکانی دەسەڵاتداریتی یان بەمجۆرە هەوڵیان داوە چەشنی تری راستەقینەی نەتەوەخوازیی واتە نەتەوەخوازیی ناڕازیی بسڕنەوە، یان خۆی لێبدزنەوە و بەفەرامۆشیی بسپێرن. ئەم شێوەیە لە دەسەڵات شوناسێکی بەرچاوتەنگ و پاوانخوازانەی هەیە و بۆ چەواشەکردنی بیروڕای گشتی و شاردنەوەی دەروونی پاوانخوازانەی، خۆی بە پشتیوانی وڵات و نەتەوە و پارێزەر دادەنێ و لەبەرامبەردا نەیارانی خۆی بە هێرشکار و زۆرجارانیش بە پیلانگێڕ و رەشەکوژ و راسپاردەی دەرەکیی ناوزەد دەکا. ئیدی ئەم چەشنە خۆشاردنەوەیە لە پشت چەمکی پیلانگێر و رەشەکوژ جۆرێک خۆحەشاردانە بۆ راپێچدانی خۆی لە چنگی سزا و ئیدانەکران. ئەو چوارچێوە جوگرافییانەی کە کوردیان تێدا دەژی و لە توخمی ئابووری و سیاسیی و کۆمەڵایەتیی کورددا وەکو بکەر ژیان دەکان، لەهەرێمی کولتوور و دابونەریتدا نا، بەڵکو لە ژیانی پەیوەندیی بنەڕەتیی لەگەڵ جەختی بوروکراتیک و سیاسیی و ژیانی کۆمەڵایەتی و گشتگیرکردنی کولتووری زاڵی خۆی و دەستداگرتن بە سەر راگەیانە گشتییەکانەوە ناوەرۆکی شۆڤێنی خۆیان دەدەخەن. بەجۆرێک کە ئاراستەکانی ئەوان رەوتێک لە دژایەتییەکان، شوێنەواری مێژووی و سیاسیی و هەروەها شێواندنی کولتووری ژێردەستەکان دەخەنەروو، ئەمەش هەر ئەو ئایدیالۆژیەیە کە وەکو چەمکی نەتەوەیی، کولتووری، ئایینی یان سیاسیی کە لە دەستی سیاسەتی پەرەپێدەردا بۆتە بیچمگرتنی دەوڵەتە سەرەڕۆ و پاوانخوازەکان. بەم شیوەیە نایەکسانی و دوابەدوای ئەویش ناعەدالەتی و هەڵاواردن، نەتەوەی ژێردەست دەخاتە ژێر پرسیار و تووشی مەترسیی دەکا. ئەم نایەکسانیانەش لەژێر کاریگەریی راستەوخۆی چەند بزووتنەوەی مەزن کە مێژوو بۆ دەرخستنیان چەند رەوتێکی

گرینگی دیاری کردووە و بەهۆی سنوربەندیی نوێ کە بەرهەمی ململانێی زلهێزانە و لە ژێر گوشاری دابەشکردندا دانران. ئەمەش بۆخۆی چەند رەوتی دیکەی دەستنیشان کردووە کە بۆتە هۆی کۆڕەو، پارچەپارچەکرانی نەتەوە و خاک و کارەساتی مرۆڤی، دروستبوونی دەوڵەتی نوێ و داگیرکرانی خاک و... تاد. جێی خۆیەتی ئاماژە بەوەش بکەین کە کەمینەبوون یان جیاوازبوون و باڵادەستبوونی دەستەیەکی کۆمەڵایەتی لە دەستەیەکی دیکە بەهۆی رەگەز و نەتەوە، زمان، ئایین و... تاد ئەم جیاوازیی یان هەڵاواردنە لە هەرکام لە قەوارەی سیاسیی، ئابووریی و کولتووریدا خۆی نیشان دەدا، یان هەرکام لەم بوارانە دەبنە هۆکاری نایەکسانییەکان. بەمجۆرە دەستنیشان دەکرێ کە لایەنی زاڵی نێو کۆمەڵگا لەچاو لایەن یان توێژی کەمینە زیاتر دەتوانێ بە ئاست و شوێنی گرینگ و تایبەت لە هێز و دەسەڵاتی سیاسی، نەتەوەیی و ناوچەیی بگا و لەهەموو بەشەکانی پێکهاتەی وڵاتدا گشت مافەکانی بۆ مسۆگەر دەکرێ و مافی چینی کەمینەش بۆلای خۆی راکێش دەکا. ئەگەر لەسەرەوە ئاماژە بە چەند چەمکی دیار کرا کە هۆی جیاوازی وبەرچاوتەنگیی نەتەوەیەکن لە بەرامبەر نەتەوەیەکی دیکەدا، لە هۆکارەکانی دەتوانین رەگەز، کولتوور، زمان و ئایین... دەستنیشان بکەین. لەبەشێک لە وڵاتاندا رەگەز هۆکاری جیابوونەوە یان بالادەستیی دەستەیەکی رەگەزییە بەسەر دەستەیەکی دیکەدا. لە سووچێکیتری جیهان، رەنگی پێستی مرۆڤ هۆکارێکە بۆ سەروەریی. واتە هەنووکەش تەنانەت لە دنیای پیشەکاریدا رەشپێستی و سپی پێستی، پێگەی کۆمەڵایەتیی دیاری دەکا و چارەنووسی هەر مرۆڤێک بەهۆی ئەم جیاوازییەوە دەستنیشان دەکرێ یان ئایین (مەسیحی، موسڵمان، جوولەکە و...)، رەگەز (ژێرمەن وەکو رەگەزی سەروەری ئاڵمان)، زمان (لە وڵاتە ئینگلیزی زمانەکاندا یەکێکە لە بەرچاوترین و دیارترین هۆکار بۆجیاکردنەوەی دەستەیەک لە دەستەیەکی دیکە)[1].

ئەم وتارە لێرەدا زمان وەکو سەرەکیترین و زیندووترین هۆکاری جیاوازی و هەڵاواردنی نەتەوەیەک لە نەتەوەیەکی دیکە یان زمان وەکو یەکێک لە گرینگترین شوناسەکانی هەر نەتەوەیەک ئاراستە دەکا و هەوڵ دەدا کە لە بارودۆخی سیاسی، کولتووری، کۆمەڵایەتی و ئابوریی هەنوکەییدا لە زمان وەکو هۆی زیندوو مانەوەی ژیانی هەر نەتەوەیەک بکۆلێتەوە.

زۆربەی زماناسانی جیهان، لە سەرەتاوە تا بە هەنووکە لەسەر ئەم باوەڕە یەکدەنگن کە زمان ئامرازێکە هەتا مرۆڤەکان بتوانن لە رێگەی ئەم رەهەندەوە پەیوەندیی لەگەڵ یەکتریدا ساز بکەن. ئەوان ئاستی لێکدانەوەی فەلسەفیانەی زمان بە سەرتر لە ئامرازی پەیوەندیگرتن نازانن، تەنانەت تیۆرە مۆدێرنە زماناسانەکانیش بەجۆرێک لە جۆرەکان مۆرکی قبووڵ لە سەر حاڵەتی بە کەرەستەیی بوونی زمان دەدەن. ئەوە لەحالێکدایە "هایدگێر" لەو بیرمەندانەیە کە دژ بەم بۆچوونە هەڵوێست دەگرێ و زیاتر لەوە دەڵێ: "زمان ماڵی بوونی ئێمەیە". بەمجۆرە زمان لەو پێناسە کۆنە خۆی لادەدا و بەشێوەی "لەناخداهەڵگر" توانای هەڵگری ئەو ژێدەرانەی هەیە بۆ ئەوەی مانا بەرهەم بێت. واتە بەرەو ئەو شوێنانە

پەل دەهاوێ کە دەستی ئێمە پێیان ڕاناگا و لەوپەڕی ئەزموونەکانی ئێمەوەن. هەروەها لە هەمانکاتی کە بەرەو داهاتووین ماناکانی رابوردووشمان پێ ئاراستە دەکا کە سەرچاوەکەیان لە زمان و کولتووری ئێمەدا زیندووە.
زمان هەوێنی نائامادەی زەینی تاکی مێژووییە و لە بەکارهێنانی دەتوانرێ رەهەندەکانی داهاتوو و هەروەها ئاست و پێگەی چیەتیی کولتووری پەیوەست بە شوناسی نەتەوەیەکی پێ بدۆزرێتەوە یان دیاریی بکرێ. بە سەرنجدان بە بەرهەمە ئەدەبیەکانی جیهان وەکو شیعر، چیرۆک، رۆمان دەبینین کە لە بارودۆخ و کات و شوێنی تایبەت بە نەتەوەکان، زمان بۆ نموونە دەبێتە هەڵگری رەهەندێک کە نارەزایەتی و بەربەرەکانیی لەبەرامبەر دەسەڵاتە جۆراوجۆرەکان وەبیر دێنێتەوە، بەپێی گێرانەوەی هەر کام لەم ژانرە ئەدەبییانە، بەرگریکردن وێناکراوە و رێکخراوە (بۆ نموونە شیعرەکانی شاعیری گەورەی یۆنانی یانیس ریتسوس، جۆرج سێفریس، لەنگستن هیوز، حاجی قادری کۆیی، ئەحمەد موختارجاف...).
ئەگەر تەوژم و تینی دەسەڵات و زنجیرەی ڕووداوەکان فەزای ناهومێدی دادەسەپێنێ، بەڵام ئازادیی ئەگەری هەیە، شێوازی بەرگریکردن و رماندنیش هەن کە لە سەر زەین و هەست و نەست و لەهەموویان گرینگتر لە سەر زمان کاریگەرییان دەبێ، بەواتایەکی دیکە زمان هەمیشە لەو شوێنە ئامادەیە کە بەربەرەکانیی و نارەزایەتی و ناعەدالەتی سەرهەڵدەدا. واتە چینی دەسەڵاتدار لە رێگەی دەستکاری و چەواشەکاری و هەوڵەکانییەوە رەنگە زۆر خێرا نەتوانێ سەرکوتی ئەو زمانە کەمینانە بکا کە لە دەرەوەی دامەزراوەی زمانی یاساییە و زمانی فەرمی نەتوانێ ببێتە هەڵگری سەرجەم پێکهاتە و چەمکی ژیانی نەتەوە ژێردەستەکان، چونکە زمانی بەرکار (کەمینە) هەرچەندە لە ژێر کاریگەریی راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆی ناوەندی سەقامگیری هێزن، بەڵام بەهۆی ئەوە کە هەڵگری ئەزموونی کارلێکی کۆمەڵایەتین دەکەونە ئەوپەڕی گوشار و کارتێکردنی پێناسەی فەرمییەوە. لەبەرامبەر پێشگرتن لە ئازادیی کارکردی زمان کە دەسەڵات دەیکا، نموونەیەکی دیکە بۆ پاشەکشەکردن، یان باشترە بڵێین بەربەرەکانیی کردنی زمان لە بەرامبەر هێزی زمانی بکەر دەخەینەروو، ئەویش لادانی زمانە لە ئاشکرا و راستەوخۆ قسەکردن و بەمجۆرە زمان یاسا و پێکهاتەی خۆی تێکدەشکێنێ و بەرەو خوازە و هێما و فۆرمەکانی دیکە وەکو تەنز و... تاد دەڕوا. بەمشێوەیە خۆی لە خەسار کە راستەوخۆ و ئاشکرا دەربڕین هۆکاریەتی دوور دەخاتەوە.
لە زۆربەی وڵاتانی جیهاندا وڵاتی واهەیە لەبەر هێز و گەشەی زمانەکەی مەزنترین شارستانیەتی پێکهێناوە و بۆ زۆربەی هەرێمەکانی دیکە پەرەیسەندووە و بەهۆی ئەم بەرفراوانی و زاڵیەی زمانەکەیەتی کە دەسەڵاتی راگەیاندن و سیاسی و ..تاد مسۆگەر کردووە. ئەمەش لەبەر گەشەکردنی کۆمەڵگا و هۆشیاریی و چەندرەهەندیی هێزی بیرکردنەوەی نەتەوەییە کە زمان توانیویەتی پەرەبستێنێ و جۆرێک ئاماژەکردنە بەو وتەیەی "دۆسۆسێر" و "چۆمسکی" کە دەڵێن: زمان سیستمێکی داماڵدراوە و هەموو رۆڵەکانی کۆمەڵگا بەشداریی تێدا دەکەن[2].

لەبەشێک لە وڵاتاندا بەچەندین زمان قسە دەکرێ و دەنوسرێت. واتە لەو شوێنانەدا چەند زمانی هۆی ئامادەبوونی چەند دەستەی رەگەزیین. هەر وەک کوترا، لەم جۆرە وڵاتانەدا یەکێک لە زمانەکان بە زمانی فەرمی لە چوارچێوەی جوگرافیدا و بەهۆی دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری ... دەناسرێ و ئەوانی دیکە کە وەکو زمانی ناوچەیی و زۆرجارانیش بە زاراوە دادەنرێن و تەنیا لە ئاخافتنی رۆژانەی دەستەی زمانیدا بەکار دەهێنرێن، یان بەهۆی هەلومەرجی دانراو لە لایەن دەسەڵاتەوە پێشی پێدەگیرێ و هەرچەشنە بەکارهێنانی تاوانە و قەدەغەیە. بەمجۆرە رەخنەگرتن لە تاک دەسەڵاتیی بە هۆی سەقامگیربوونی دەسەڵات دەستێندرێتەوە. ئەگەر لە روانگەیەکی تری خەسارناسییەوە سەرنجی ئەم کردەوانەی دەسەڵات بدەین، دەردەکەوێ کە وردە وردە زمان بەرەو نەزۆکی دەڕوا و ئەم نەزۆکییەش بازنەی وشەکان بەرتەسک دەکاتەوە و هەر بەم پێیەش مانا لە زمان بە رادەی وشەکان کەم دەبێتەوە. کردەوەی لەم چەشنەی سیستمە تۆتالیتێرەکان دەبێتە هۆی ستاندنەوە و سڕینەوەی تایبەتمەندییەکان لە زمان. ئاوا بەبێ وەبەرچاوگرتنی رێژەی دەستەی زمانی، زمانی دەسەڵاتدار بە زۆرینە و زمانەکانی دیکە بە کەمینە دادەنرێن. نەتەوەی سەروەر بۆ بەبنچینەکردنی دەسەڵاتی خۆی و حکومەتکردن بە سەر نەتەوەکانی دیکەدا سیاسەتی یەکدەستکردنی کولتوور و زمانەکان بەکاردێنێ و ئەویش جێنشینکردنی کولتووری سەروەرە کە یەکێکە لە پێناسەکانی کولتووری سەرکەوتووان و داگیرکەران. دەرەنجامی ئەمە بەرەو سڕینەوەی کولتووری نەتەوەیەک دەچێ و لەئاکامدا ئەو نەتەوەیە بەهۆی ناچاربوونیەوە لە کۆیەکی گەورەتردا دەتوێتەوە و لەناو دەچێ. کورد یەکێکە لەو نەتەوانەی کە بەهۆی دۆخی مێژوویی و نەبوونی دەسەڵات و داگیرکرانییەوە، لەلایەن چوار دەسەڵاتی عەرەب، تورک و فارسەوە لە مەترسی لەناوچوون دایە. ئەگەرچی لە گۆشەیەکی بچووکی وەک باشووری کوردستان هەوڵ بۆ دۆزینەوەی شوناسی کورد دەدرێ، بەڵام هێشتا لەم پارچە بچووکەش چارەنووسی هەروا لێڵە و لە مەترسی سات و سەودا دایە.

هەرچەند خاک و زەویی کەمینەی ئاماژە پێکراو بەهۆی داگیرکرانی ئەندێشە و مێژوو و هەنووکەی لەسەر جوگرافیای جیهاندا ئاوارەیە، بەڵام ئەوەی تا بەئێستا بۆتە پاڵپشت و هاندەر و زمانەکەیەتی، یانی تەنیا نیشتمان و هۆی مانەوە. بۆ پیداگرتن و زیاتر روونکردنەوەی ئەم مەسەلەیە تیۆرێکی سیاسیی راست دەکینەوە: لەئاکامدا ستەم لە شێوازێکدا رەگاژۆی کردووە کە بە پێی ئەو شێوازە ئێمە و دیتران لە دیدی زماناسییەوە پێناسە دەکرێین، شێوازێک کە تێیدا پێگەی ئێمە بە هۆی وشەکان پێوەندییان لەگەڵ وشەی تر دیاری دەکرێ. بوونی ئێمە، شوناسی ئێمە و وێناکردنی ئێمە لە رێگەی دیالۆگ و زمانەوە دروست دەبێ، بەڵام کورد بەو پارچە پارچەبوونەی ژیان بەسەر شۆڤینەکانی ناوچەکەدا و لەبەردەستی هەرکام لەم دەسەڵاتە زاڵانە کەمینەیە، ئایا زمانەکەشی تووشی خەسار نەبووە؟ یان لەمەترسیی فەوتاندا نیە؟

بەهۆی نەبوونی دەسەڵاتی سیاسی و کولتووری و هەروەها هێرشی ئەندێشە و کولتوور و سیاسەتی دەسەڵاتی زاڵ، زمانی کوردی لە گشت بوارەکاندا (نووسین و

قسەکردن و بیرکردنەوە) تووشی لاوازییەکی بەژان هاتووە و ناتوانێ سادەترین هەستەکانیشی لە ئاستی گشتیدا بە زمانی خۆی دەربڕێ. هەروەها بە هۆی نایەکسانی و رکەبەرایتی نێوان زمانی دایکی و زمانی دیاریکراوی شوێنە فەرمییەکان (زمانی قوتابخانە و راگەیانە گشتییەکان و ... تاد) لاوازی و لە ئاکامدا توانەوەی زمان خێراتر دەبێ.

ئەم چەشنە کردەوەیەی دەسەڵات هەستپێکردنی ئەوانە بەوەی کە رەنگە کورد بە زمانەکەیەوە بەرەو یەکێتی نەتەوەیی هان بدرێ، بەمجۆرە هەر وەک "دکتۆر ئیسماعیل بێشکچی" دەڵێ: پێشگرتن لە زمان و کولتوور.. سەرکەوتووترین شێوەی کۆیلەکردنی نەتەوەیە. ئەم دەسەڵاتانە زمانیان بە پێکهاتە و ناوەندی نارەزایەتیی کەمینە داناوە و بەوەیان زانیوە کە دۆزینەوەی پەیوەندیی زمانیی لە لایەن کەمینەکانەوە (کورد) هەستکردن بە هێزێکی زۆرە و ئەوان (کەمینەکان) بەرەو پێکەوەلکانی کولتوورە لێکپچڕاوەکان کە لە بنەڕەتدا سەرچاوەیەکیان هەیە، هان دەدا و لە ئاکامدا ئەو زمانە دەتوانێ دەسەڵاتی تێدا سەقامگیربێ. هەروەها جەختکردن لە سەر زمان بە بیانوویەک بۆ تێکەڵاوبوون لەگەڵ وڵاتێکی دیکە دەناسێنن و بە ویستێکی جیاییخوازیی دادەنێن، بە واتایەکی دیکە یەکگرتنەوەی زمان بەرەو یەکێتی و یەکدەست بوونی سیاسیی و دەروونی دەڕوا. تەنانەت ئەوان قەت دان بە زمانی کوردیدا نانێن و بە زاراوەیەک ناودێری دەکەن. بۆ وێنە دەبینین کە لە کۆماری ئیسلامی ئێراندا زمانی کوردی بە یەکێک لە زاراوەکانی زمانی فارسی دادەنراوە و وەکو سیاسەتی شۆڤێنی ئەو هەمووە بەڵگەنامە و شوێنەوارە مێژووییە فەرامۆش دەکا کە بە زمانی کوردین و ئەگەریش لێرە و لەوێ زۆر بە کورتی وەک زمان ئاماژە بە زمانی کوردی دەکا، بە زمانێکی نوێی دادەنێ کە لەم سەد ساڵەی دواتردا زمانی کوردی دروست بووە. هەروەها هەڵوێستەکانی حکومەتی تورکیاش نابێ فەرامۆش بکەین کە نەک هەر بۆ قسەکردن حەساسیەت لە خۆی نیشان دەدا بەڵکو تەنانەت ناوی کوردهێنانیش تاوان بووە، ئەگەرچی ئەم حکومەتانە لە هەلومەرجی ئێستادا و بەپێی سیاسەتی روبەدەرەوەیان لە بەشێک لە سیاسەتەکانی پێشوو پاشەکشەیان کردووە و لە بەرامبەردا دەستیان داوەتە راهێنانی زۆرەملیانەی زمانی فەرمی کە حکومەت بەڕێوەی دەبا و بەمجۆرە پەرە بە کولتووری دەسەڵات دەدا. ئەم شیوە کردەوانە جۆرێک زمانکوژی، یان لەناوبردنی گەلێکی تایبەتە کە بنەمای نەتەوەکوژیی مسۆگەر دەکا[3]. ئەم چەشنە هەڵوێستانە روانگەی حکومەتەکانی ئاوا دەرخستووە کە هەمیشە وەکو ئامراز بۆ سەرکوتی کەمەنەتەوەکان، زمان بەهۆکاری نارەزایەتیی دەزانن و پێیانوایە کە زیندووکردنەوەی خواستەکان لە نێو چەمکی زماندا زۆر بەهێزترە لە چەمکەکانی تر.

ئەو خەسارانەی کە تووشی زمانی کوردیی دێن بە هۆی قەدەغەکرانی ئاشکرا و نائاشکراوە بەرەو توانەوەی یەکجارەکیی شوناس و کولتووری ئێمەیە. دەبینین کە بیرکردنەوەی کورد بە شەپۆلی راگەیەنە گشتییەکان و شوێنەکانی پەروەردەیی زمانی زاڵ کە بنچینەی زمان دیاری دەکەن، دەئاخندرێن. لە لایەکی دیکەوە لە

غیابی شوناسی زماندا دروستبوونی دەوڵەتیش فەرامۆش دەکرێ. نەتەوەیەکی وەکو کورد دەبێ (بە سەرنجدان بە سەرجەمی ئەو بزووتنەوە نەتەوەییانەی کە زمانەکەیان لە مەترسیدا بووە، بۆ وێنە ئەوەی کە لە ئیرلەندی سەدەی نۆزدەدا دەبیندرێ[4] بەرەو زمانی ستانداردی هاوبەش بۆ گەشەی زمانیی لە بەشەکانی تر هەوڵ بدا و داکۆکیی لێبکا. هەر نەتەوەیەک بیەوێ کەسایەتیی خۆی بدۆزێتەوە و بەرەو گەشەی جوگرافی و شوناسی مرۆڤایەتی خۆی بڕوا دەبێ بۆ بنچینەکردنی ئەو چەمکانەی کە لە سەرەوە ئاماژەیان پێکرا کار لە سەر پێکهاتنی یەکدەستیی زمانی بکا.

پەراویزەکان:

1. میشێلێ دەلێ: مێژووی فەرانسە لەگەڵ زمانی فەرەنسی دەست پێدەکا. زمان نیشانەی سەرەکیی نەتەوەیە (مێژووی فەرانسە، کتێبی سێیەم. 1840 زایینی).
2. دۆسۆسێر لە کتێبی وانەکانی زمانناسیی گشتیدا کە لە ساڵی 1915دا بڵاوبۆوە ئەمەی راگەیاند کە : عادەتی نەتەوەیەک لە سەر زمانی ئەو نەتەوەیە کاریگەریی دەبێ و لەلایەکی دیکەوە ئەمە زمانە کە تاڕادەیەکی زۆر دەبێتە هۆی دروستبوونی. نەتەوە.
3. بۆ وێنە تورکیا بۆ ئەوەی وەک ئەندام لە یەکێتی ئوروپا وەربگیرێت و رەخنەی پێشێلکردنی مافی مرۆڤی لەسەر کورد و نەتەوەکانی تری هاتۆتە سەر لەبارمەبەر هێندێک لە داخوازییەکانی گەلی کورددا دابەزیوە، وەکو دانهێنان بە بوونی نەتەوەی کورد، کردنەوەی چەند کاتژمێر تەلەڤزیۆنی کوردی و ... تاد.
4. لەم بزووتنەوەیەدا خواستی سیاسی – نەتەوەیی بەرگریی بەردەوامی لە زمانی ئیرلەندی گالیک کرد. هەروەها دەبێ ئاماژە بە نەتەوەی باسک لە ئیسپانیا بکەین یان بزووتنەوەی بۆتۆنی لە فەڕانسە.

سەرچاوەکان:

1. سرگشتگی نشانەها، نمونەهایی از نقد پسامدرن، (نویسندگان: بودریار، لیوتار، فۆکۆ...)، مترجمان (بابک احمدی، افشین جهاندیده...)، چاپ دوم (1378)، تهران، نشر مرکز.
2. بارت، فوکو. آلتوسر/ مایکل پین، ترجمەی پیام یزدانجو، چاپ اول، (1379)، تهران، نشر مرکز.